

דברי מבוא מאת פרופסור אהוד נצר, האוניברסיטה העברית בירושלים ספטמבר 2010

ארבעים ושמונה שנים חלפו מאז נפגשתי לראשונה עם האדריכלות של הורדוס. זה היה בשנת 1963 במצדה, במבצע הארכאולוגי הגדול שיזם וניהל פרופ' יגאל ידן, שהתפרסם בכל העולם.

בעת החפירות הייתה אדריכל צעיר ועבדתי יד ביד עם האדריכל-הארכאולוג הוותיק והמנוסה, מוניה דוניבסקי, אשר הלך לעולמו שנים ספורות לאחר מכן. בשנים הבאות רכשתי לעצמי ניסיון גם באדריכלות עכשווית. בין השאר ניהלתי את הצוות שהכין לאחר מלחמת ששת הימים את תכנית-האב הראשונה של הרובע היהודי, השתתפתי בשיקום משכנות שאננים ותכננתי עם עמיתי בניינים לרווחת הדבאים בסיני. אך החפירות שיזמתי ביריחו ובהרודיון שינו את מסלולי חיי, ומאז תחילתן בשנת 1972 ועד היום אני מקדיש את כל זמני ומאודי לארכאולוגיה, ובראש ובראשונה ללימוד האדריכלות של הורדוס.

במצדה נפגש האדריכל בן המאה ה-20 לראשונה עם אדם שנולד כ-2000 שנה לפניו, מלך שלא למד אדריכלות מעולם וגם לא התיימר להיות אדריכל, אך חי ונשם את מלאכת הבנייה, היטיב להבין את דרכיה ואהב לבנות, פשוטו כמשמעו. דומה כי במשך שלושים ושלוש שנות שלטונו של הורדוס בממלכתו הרחבה, לא חדלה בה מלאכת הבנייה.

לימוד דרכו של הורדוס הבנאי, הן בשדה הן ליד שולחן הכתיבה, היא בעבורי תהליך הולך ונמשך זה שנים רבות. במשך השנים הללו יזמתי חפירות ארכאולוגיות רבות בשרידי מפעלי הבנייה של המלך הבנאי, והקדשתי זמן גם ללימוד אתרים אחרים הקשורים להורדוס, מהם שחפרו חוקרים אחרים ומהם שנעלמו עם השנים, ובראש ובראשונה לבית המקדש בירושלים.

אין בידינו נתונים של ממש על אודות האדריכלים אשר עבדו בשירותו של הורדוס - מי היו, היכן למדו ומה היו היחסים בינם לבינו - אולם על-סמך לימוד וניתוח כל הידוע לנו מן השרידים של בנייני ומכתבי יוסף בן מתתיהו (פלוויוס יוספוס), המקור ההיסטורי החשוב ביותר לתולדות חייו ופעולתו של המלך, רכשתי תובנה דרכו כבנאי. הגעתי למסקנה כי המלך היה מעורב אישית בבחירה מדויקת של מיקום האתרים לבנייה, בהחלטה על תוכן בנייניו (תפקודיהם השונים) בבחירת חומרי הבנייה ודרך הטיפול בהם ובהעלאת רעיונות בסיסיים בתחום התכנון האדריכלי עצמו. האם נכנס הורדוס לפרטי הפרטים של הבניינים? מסופקני, אך מן הסתם התערב בניהול העבודה. כפי שמראה ניתוח מפעלי הבנייה שלו ודרכו המנהלית-כלכלית בכלל, אין לפקפק בכך שהמלך היה אדמיניסטרטור מעולה. משפט אחד בכתבי יוספוס רומז על השתתפותו או על עצם נוכחותו בעת הקמת העזרות מסביב להר הבית

"המלך הורדוס לא נכנס לשום תחום מהתחומים האלה; הוא נמנע מכך משום שלא היה כוהן. אולם התעסק בעבודות בניין הסטווים והתחומים הייצוגיים ובנה אותם במשך שמונה שנים" (קדה"ט טו, 420).

את השבועות האחרונים לחייו, טרם מותו בשנת 4 לפני הספירה, בילה המלך הזקן והחולה בנווה המדבר של יריחו, מרחק כ-25 ק"מ בלבד מן הבירה, אך מזג האוויר בו שונה לחלוטין מירושלים - גיהנום בקיץ וגן-עדן בחורף. בחפירות המכונן לארכאולוגיה של האוניברסיטה העברית במערב בקעת יריחו, שהתחלתן בהן ביום האחרון של שנת 1972, נחשפו ארמון חורף מפואר ומכלול אדריכלי רב-תכליתי ייחודי שכלל היפודרום, תאטרון וכנראה גם גימנסיון. יוספוס מזכיר מכלול רב-תכליתי זה שלוש פעמים, כולן בקשר לאירועים שקרו ערב מותו של המלך ומיד לאחריו: כאן התאסף כל הצבא לשמוע את הבשורה על מותו, כאן הוקראה הצוואה שהכיל ייחול לשמוע, ומכאן יצאה ההלוויה המפוארת שהורדוס עצמו תכנן (מלה"א, 673).

את תוארי ההלוויה נכל רק לנחש, אך יעדה ברור וידוע - הרודיון, המבצר המרוחק כ-40 ק"מ מיריחו וכ-15 ק"מ מדרום לירושלים. כך מספר יוספוס וכך עולה מן החפירות.

כאשר התחלתי במחקרי בהרודיון, במסגרת העבודה לתואר דוקטור, לא היה החיפוש אחר קברו של הורדוס בראש מעייני. לנגד עיני ניצבו הבניינים המרשימים ששרדו למרגלות הר הנודע, דמוי הר-הגעש, שבלטו עוד לפני החפירות הן על פני השטח הן בתצלום אוויר. התחלתי את החפירות באתר בשנת 2007, ורק בשנת 2007 זכיתי, בעזרת חברי ושותפי, לאתר את שרידי הקבר ואת הסרקופגים, המוצגים לקהל לראשונה בתערוכה זו.

החיפוש אחר מקום הקבורה היה ארוך וממושך, אך לא רק דרכו הייתה ארוכה: בכל הנוגע לתכנון מקום קברו, התארכה גם דרכו של הורדוס. מיקום מערך הקבורה באתר, צורתו, וכאמור, אף ארגון עצם ההלוויה הטרידו והעסיקו את המלך שנים רבות ובמהלכן שינה פעמים מספר את דעתו.

הגילוי שקברו של הורדוס הוא בדמות מבנה קבורה היה בעבורי הפתעה עצומה. במשך רוב שנות החפירה בהרודיון הייתי עסוק בחיפוש אחר "מערת הקבורה". אמנם בתחילתו של נתיב החיפוש נחשף המבנה אשר כיניתי "הבניין המונומנטלי" וראיתי בו מבנה קבורה אפשרי, אך ההצעות הבאות לזיהוי הקבר במהלך החפירה היו מבנים שבתוכם או מאחוריהם הייתה עשויה לכאורה להסתתר מערת קבורה (אני יכול למנות כחמש הצעות כאלו, כל אחת וההיגיון הפנימי שלה) עזה שיערתי כי גם אם תימצא מערת הקבורה, יתברר כי שודד קברים מתקופה זו או אחרת כבר הקדים אותנו. ובכל זאת, אילו היינו מגלים מערה היפותטית זו, היינו רואים בכך הישג ארכאולוגי ממדרגה ראשונה. באחד מחמשת הזיהויים הללו, בעת העבודה למרגלות המגדל העגול המזרחי (של ארמון-מבצר ההר), אני מודה כי לרגע דימיתי שלא זו בלבד שאנחנו בדרך הנכונה, אלא שהמערה שאנו עומדים לגלות תימצא חתומה ומלאה באוצרות! למותר לתאר את התרגשותי ברגע זה. גם כאשר מצאנו לבסוף, באפריל 2007, את השברים הראשונים של הסרקופג האדמדם שבו לדעתנו נקבר הורדוס, עדיין ריחפה באוויר האפשרות - התאורטית לפחות - כי מקור השברים במערת קבורה סמוכה. אולם מרגע שהגיעה, בבווקר יום שישי ה-27.04.2007, שיחת הטלפון שבה בישר לי עמיתי רועי פורת כי סמוך לשטח שנמצאו בו שברי הסרקופג, מעט עמוק יותר, החל להתגלות קיר אבנים גדולות ומסתתרות להפליא, היה ברור לי, כמו לרועי, עד הראייה הראשון לגילוי, שמצאנו את מבוקשנו.

בדיעבד מסתבר שכבר בשנות ה-1970 היינו קרובים מאוד אל מבנה הקבר. ל"הגנתי" אחזור ואומר כי באותן שנים ראשונות גילוי הקבר לא היה כלל בראש מעייני. את ענייניו מיקדו החפירות בתוככי ההר, והן היו לנו למקור מידע והנאה. למעשה, אסיר תודה אני למזלי שהקבר נחשף רק כעבור 32 שנה, בעודנו חופרים, בלא יודעין, בצד ומתחת לשרידי המאוזוליאון! אילו הוא היה מתגלה קודם לכן, אינני יודע אם היינו מגיעים לידי חשיפת האזור בהרודיון התחתית שכינינו "אחוזת הקבר", הכולל את כל השלבים המוקדמים בתכנית הקבורה של המלך.

עשרות פעמים נשאלתי על אודות רגשותי ברגע הגילוי (שיחת הטלפון מרועי הגיעה אלי בהיותי ברכב, בעת נסיעה עם דבורה רעייתי, וזכור לי שצעקתי: "מצאנו!"). נשאלתי גם אם הגעתי ל"פסגת חלומותי" או "הצלחותי". תשובתי לא הייתה מעולם "הן" מוחלט, אלא מגומגמת מעט, שכן חשיפתו של מכלול ארמון החורף החשמונאי ביריחו - שבאה אף היא בהפתעה - היא תגלית ענקית לא פחות מבחינה ארכאולוגית, ואילו מבחינת האישית היא הישג שאני גאה בו.

אולם גילוי המאוזוליאון בהרודיון היה כמובן, ועודנו, חלק מתהליך מרתק ומתמשך של חשיפת הרודיון רבתי ולימודה. דומה שמבחינות רבות מתחם הרודיון הוא פסגת הישגיו של הורדוס בתחום היצירה האדריכלית. אמנם, כאמור, המלך לא התיימר להיות המתכנן, אך אין ספק שהוא היה המוח שמאחורי המתכננים. דרך מחשבתו נראית לי תואמת את זו של אדריכל בן זמנו.

שותפים מלאים לגילוי הקבר והמבנים הסמוכים אליו היו רועי פורת, יעקב קלמן ורחל צ'אצ'י. יעקב רועי התחלקו באחריות היום-יומית על ניהול עבודת השדה בחפירות משנת 2005 ועד היום. רחל לקחה חלק פעיל במדידות, בנייתו האדריכלי ובארגון הממצאים הרבים שהחלו לזרום מן השדה עם גילוי המאוזוליאון, ולאחריו התאטרון. בבסיס העורפי שבאויברסיטה העברית טיפלה יהודית גרטנר בממצא הקרמי המגוון (בהדרכת רחל בר-נתן); סילביה רוזנברג ייעצה בכל הנוגע להבנת ציורי הקיר שנחשפו; אורנה כהן סייעה בראשית תהליך הרפאות של הסרקופגים וגבי לרון סייע בצילום. מזויאון ישראל היה שותף פעיל בחפירה ובשימור חדר

האירוח המלכותי המעוטר וכן בשימור ובשחזור הממצאים הרבים מן הקבר.
תודות מיוחדות מגיעות לצוות מעבדות מוזיאון ישראל על עבודתם המקצועית והאינטנסיבית, שהפכה רסק אבנים לממצאים
מרשימים: דוד ביגלאיזן, אנדריי ואינר, ויקטור עוזיאל, חני גרין, אנמארי ברטפלד, פאולו רקנטי, שמוליק פרייריך, יואב בצלאל, אלון
קדם ומיכאל מגן. תודה מקרב לב לכל השותפים לתערוכה: מנכ"ל המוזיאון ג'יימס סניידר, המשנה למנכ"ל דור לין, האוצרת
הראשית לארכאולוגיה מיכל דייג-מנדלס, וכמובן אוצרי התערוכה, דודי מבורך וסילביה רוזנברג, אוצרת-המשנה רחל קן ולעוזרות
לאוצרים טלי שרביט ומורג וילהלם. יבואו כולם על הברכה.

אהוד נצר
ירושלים, ספטמבר 2010

[/http://www.imj.org.il/exhibitions/2013/Herod](http://www.imj.org.il/exhibitions/2013/Herod)